

////// recenze //////////////////////////////////

NADPŘIROZENÉ, NEPŘÍRODNÍ, PŘÍRODNÍ

Andrew GREGORY, *The Presocratics and the Supernatural: Magic, Philosophy and Science in Early Greece*. London – New York: Bloomsbury 2013, 279 s.

Karolína Jiráková

Autorem recenzované knihy je Andrew Gregory, který je profesorem na University College London. Gregory se zabývá antickou vědou, zvláště astronomií, kosmologií a kosmogonií. Dále jej zajímá vztah magie, náboženství a vědy. Oba tyto zájmy vybraná kniha spojuje.

Diskuse o kořenech evropské vědy v kontextu presokratických myslitelů je stále znovu otevřeným tématem. Je tomu tak z mnoha důvodů. Omezím se proto pouze na příklad, který pramení ze současných aktivit probíhajících v akademické sféře. Lze zde vysledovat jistý trend. Vědci, kteří se zabývají antickou filosofií, se často sdružují do společenství s těmi, kdo se zabývají vědou současnou (a samozřejmě se všemi ostatními, kdo se zabývají vědou a filosofií mezi těmito „mezíky“). Pokud se budeme ptát po jednotlivých lince, snad nebudeme

daleko od pravdy, pokud za impuls tohoto sdružování označíme snahu o uchopení naší vlastní tradice, nalezení klíče k vlastním aktivitám. Tento rys lze spatřit i v Gregoryho knize.

V následujícím oddíle věnovaném, jak se domnívám, nejlepší části recenzované knihy, se otázky točí právě okolo našeho vztahu k odkazu dávných myslitelů, tj. především k tomu, co naše vlastní tradice z jejich myšlení vyzvedla a tím do sebe včlenila. Recenzovaná kniha zároveň odráží soudobý stav. Je možné hovořit o vlně, kdy se zvýšené množství badatelů zabývá myšlením presokratiků.

Zároveň je v celé knize patrný Gregoryho zájem chápat presokratiky v kontextu následného uchopení Platónem a Aristotelem, stálým partnerem v knize je i přijetí antického odkazu a jeho transformace v renesanci. Otázkou zůstává, zda tento ambiciózní plán autorovi neubírá prostor, aby se v myšlení presokratiků, kteří jsou předmětem jeho knihy, mohl dostat hlouběji. Vzhledem k tématu, i naznačeným přesahům k dalším etapám dějin vědy, je potencionální množství čtenářů Gregoryho knihy v českém prostředí značné.

Kdo odmítá nadpřirozeno? Vstupní úvahy

Na úvodních stranách knihy autor nastolí otázku, zda je možné hledat nadpřirozeno¹ v koncepcích před-sókratovských myslitelů. Za účelem otevření tématu se následně vyrovnává s diskusí, která na toto téma již proběhla (jedná se o autory jako Dodds, Jaeger, Lloyd). První strategií autora je ukázat na odlišnosti mezi dnešním porozuměním světu a jeho chápáním u před-sókratů. Dostává se k důležité distinkci mezi naším pochopením přírody a řeckým náhledem na sféru *fysis* s jen obtížně vyčerpitelnou šíří významů.

Dále je diskutován pluralitní rys řeckého světa, kdy se jednotlivé myšlenkové systémy utkávají v polemickém prostředí. Nové přístupy se tak neobjevují, nýbrž se rodí v tomto zápasnickém kontextu. Na základě těchto úvah o odlišnostech se Gregory dostává k následující otázce. Je tendence po odmítnutí nadpřirozených vysvětlení světa skutečně možné vysledovat u presokratických myslitelů samotných, či se tak stalo úsilím doxografů? Není to naše vlastní touha, co posiluje tento obraz na pozadí dochovaného myšlení a upravuje si jej k obrazu svému? Na jedné straně tak máme

dochované texty presokratiků, na druhé straně stojí výkladová tradice, skrze kterou jsme se naučili chápat. Gregory se připojuje k postoji, že jsme to my, kdo je pasujeme do role našich předchůdců, to my v nich chceme spatřovat první racionalisty.²

Gregory skrze další autory (Kingsley, Dodds) připomíná, že je zde linie myslitelů, která bývá často z doxografické tradice přírodního myšlení vyjímána. Patří sem například Pýthagoras, Empedoklés, autoři hippokratovského korpusu. Právě v jejich myšlení se setkáváme s něčím, co není možné jednoduše do naší vlastní tradice začlenit. V tomto kontextu jsou zmiňovány otázky následujícího typu. Jak máme rozumět pýthagorejcům? Jako inovativním expertům na matematiku a geometrii? A pokud ano, co si počít s pojetím stěhování duší (*metempsychosis*) či vztahem k tajemné osobnosti Pýthagory. Zde by se mohl otevírat prostor pro přesahy do oblasti nadpřirozeného. Naopak jména jako Thalés, Anaximandros, Anaximénés, jak Gregory připomíná, jsou součástí obvyklé linie výkladu o presokratických myslitelích. Je možné v jejich myšlení vysledovat

¹ Českým slovem nadpřirozený překládám Gregorym používaný termín *supernatural*. K jeho termínu *non-natural* pak stavím české slovo nepřirodní.

² Samozřejmě se nabízí, a Gregory to také dělá, zmínit „zakladatele“ oboru *fysikon doxai*, Arisototela a Theofrasta. Již zde jsme nuceni uvažovat nad tím, co tito autoři vybrali za reprezentativní a jaké k tomu měli pohnutky.

vztah k nadpřirozené sféře, či se jej skutečně zřikají?

Gregoryho obrat: nadpřirozeno není

Autor v úvodních pasážích knihy otevřel celou řadu otázek (s. 1–23). Čtenář by tak mohl očekávat, že bude Gregory pokračovat ve zvoleném směru. Tak se ale poněkud překvapivě neděje. Namísto zkomplikování rozhraní mezi nadpřirozeným a přirozeným vysvětlením jevů se vydává jinam. Za pomoci jazykového problému, kdy v řečtině nelze najít ekvivalent slova nadpřirozený, se Gregory připravuje k převrácení celého problému. Nabízená dichotomie nadpřirozené/přirozené je zcela odmítnuta, jedním z opodstatnění pro toto odmítnutí se Gregorymu stal právě fakt, že Řekové sami s touto kategorií nemohli zacházet. Místo toho navrhuje označení přírodní/nepřirodní. Odtud se Gregory zřiká otázky po nadpřirozeném a již sleduje vlastní navrhované schéma. Gregorymu je třeba dát za pravdu v tom, že kromě božského v řečtině nenacházíme žádné označení, které by vystihovalo sféru nadpřirozeného.³ Nicméně je třeba si uvědomit,

³ Otázkou však zůstává, zda je tento krok nutný. Tj. zda pokud nenacházíme odpovídající termín či kategorii, znamená to, že se ke sféře nadpřirozena nijak nevztahovali. Samotný Gregoryho text totiž na tento

že stejně tak se stává umělým označení nepřirodní.

Označení podobně nepřirodnímu (*para fysin*) lze nalézt u Aristotela, jak také Gregory ve své knize sám uvádí. Ale zůstává otázkou, zda lze v tomto případě hovořit o termínu. V každém případě je zřejmé, že nepřirodní v pojetí Gregoryho zůstává schématem, stejně jako by tomu bylo u kategorie nadpřirozena. Gregory opakovaně v textu upozorňuje na to, že nadpřirozené je vlastně naším moderním konceptem, který může být chápán jako ekvivalentní s označením nepřirozený v Řecku. Tato kategorizace s sebou přináší nesnáze, a to již jen proto, že celá řada antických autorů se do schématu přirozený/nepřirozený nevejde. Z tohoto důvodu pak i po odmítnutí kategorie nadpřirozeného se Gregory místy uchyluje k jejímu používání.

Vytváření schémat je samozřejmě běžnou součástí vědecké práce, s jeho pomocí se lze k textu dostat a vytěžit jej. Nicméně odmítnutí nadpřirozeného a nahrazení kritériem nepřirodního zde není Gregorym příliš jasně vysvětleno a zůstává tak autorovým předpokladem, se kterým autor k textům přistupuje.

Dále se vynořuje problém s odlišnou úrovní schémat. Nad-

problém naráží a ukazuje, že tomu tak být nemusí.

přirozené a nepřirodní nejsou na stejné rovině. Jak ostatně vyplývá i z Gregoryho rekonstrukcí možných významů obou označení. Tj. od toho, co se nachází nad (mimo) sféru přírody (a může mít své zcela vlastní zákony), se dostává k tomu, co je jí spíše podobné (a může být odstraněno za pomoci jejích vlastních pravidel).

Diskusní otázkou zůstává, z jakého důvodu Gregory své knize přiřknul titul upozorňující na kategorii nadpřirozena. Čtenář by pod dojmem z názvu (a ostatně i z prvních stran knihy) mohl čekat práci revidující například slavnou Doddsovu knihu *Řekové a iracionálně*.⁴ Jediným možným vysvětlením může být, že autor chce upozornit na diskutované téma záměrně, a tedy že počítá se čtenářem, který je obeznámen s problematikou předsokratovských myslitelů hlouběji, než jako s bezproblémovými předchůdci naší vědy. Oproti tomuto však vystupuje fakt, že způsob práce, jakým zachází v interpretační části knihy s myšlenkami jednotlivých presokratiků, je poněkud zkratkovitý a zaujme spíše studenta či začínajícího badatele.

Odkrytí Gregoryho pozice: vše spadá pod přírodní zákony

Poté, co je za funkční schéma Gregorym zvolena dvojice přírodní/nepřirodní, velmi jasně odhaluje svoji pozici: „Vše, co existuje, je přírodní. Vše, co existuje, podléhá přírodním zákonům“ (s. 5). Tak je modifikována i původně položená otázka. Nyní zní: vyloučili presokratikové nepřirodní faktory ze svého myšlení?⁵

Přesto kniha pracuje s označením supernatural, a to především kvůli rozsáhlé existující diskusi (ať již s příkloněním se autorů na jednu nebo druhou stranu). Supernatural, nadpřirozené, zde zřejmě v Gregoryho pojetí zaštiťuje antické autory Homéra a Hesioda. Problémem však zůstává, že jejich vliv na další myslitele a jejich teoretické systémy zůstává zcela nereflektován. Jistě v případě Hérakleita z Efesu a jeho pojetí duše by se tento vztah jevil vzhledem k tématu velmi nosným.

Autor tak rezignuje na výše nastolené otázky a kategorii nadpřirozena chápe jako přežitou. Vše, co do ní spadá, může být dle Gregoryho vysvětleno přírodními zákony.

⁵ Nabízí se výborný text, kde Martha Craven Nussbaum zachází se vztahem a odkazem homérské podoby světa na někoho, kdo podává jiný *logos* o světě. Srov. Martha NUSSBAUM, „ΠΙΣΤΥΧΗ in Heraclitus, I.“ *Phronesis*, roč. 17, 1972, č. 1, s. 1–16. Zmíněná studie je součástí Gregoryho seznamu literatury.

⁴ Eric R. DODDS, *Řekové a iracionálně*. Praha: OIKOYMENH 2000.

Řečtí filosofové, pokračuje Gregory, vysvětlili cestou přírodní, co ostatní považovali za nepřirodní. Příkladem jsou pro Gregoryho přírodní bohové v myšlení presokratiků, tedy entity, které jsou božského charakteru a zároveň patří do přírodního světa. Zdůrazňuje tak, že presokratičtí myslitelé znovu promysleli náboženské myšlení, aby pasovalo do jejich nového způsobu myšlení. Svou pozici doplňuje příklady, že věci, které nyní považujeme za přírodní (jako magnetismus), byly kdysi považovány za nadpřirozené. Z této linie se již v průběhu knihy Gregory neodchýlí. „Kolik presokratiků odmítlo nepřirozená vysvětlení, je tím, co bych chtěl nalézt v průběhu této knihy“ (s. 17).

Gregory se dostává ještě dále. Charakterizuje magii tradičně jako něco, co postrádá teoretický základ, a tedy nutně postrádá možnost přírodního vysvětlení. Nicméně na myslitelích jako Platón či Aristotelés ukazuje, že teoretizovali o magických disciplínách (tedy přiznává, že byly jistou součástí jejich filosofie), což stanovuje teoretickou bázi pro magické disciplíny a činí z nich předmět přirozených vysvětlení. Gregory toto své tvrzení podpírá Aristotelovou představou boha. Je zde forma božství, která je však dle přirozenosti (*kata fysin*). Nicméně tato „přírodní magie“ nepřesahuje v textu popsanou hlavní pozici autora, proto jí v recenzi nebudu

věnovat více prostoru. Činím tak, protože linie přírodní magie, kterou zde autor sleduje, jej vede především k renesančním myslitelům, zatímco mým zájmem je zůstat v myšlení antického Řecka.

Závěrem tohoto oddílu představím stručně strukturu knihy. Je členěna celkem do jedenácti kapitol. První je věnována úvodu do tématu. Čtenář této recenze je již dobře seznámen s tím, že v rámci úvodu se Gregory vypořádává se současnou debatou a zároveň na tomto pozadí formuluje vlastní klíč, se kterým bude zacházet při interpretaci myšlenek řeckých myslitelů. Druhá kapitola je z titulu knihy trochu neočekávaně věnována Platónovi a Aristotelovi. Nicméně je zřejmé, že je tomu tak z toho důvodu, že na nich ukazuje předané dědictví presokratiků. Zároveň tato kapitola slouží k tomu, aby tuto linii „přírodních vysvětlení jevů“ posunul dále, a to k renesančním autorům. Vlastní tělo knihy by tak mělo být spatřováno v kapitolách čtyři až deset, kde je postupně věnována pozornost Mílétanům, hippokratikům, Xenofanovi, pýthagorejčům, Empedoklovi a atomistům. Závěrečná kapitola pak přináší zrekapitulované výsledky, přináší však spíše stejné informace, které je možné nalézt v souhrnu umístěném za každou kapitolou. Podrobnější výklad jednotlivých kapitol začleňovat nebudu. Pramení to z názoru,

že obsahová stránka je spíše schematického rázu. Naopak zvýšený zájem si zaslouží metodologická stránka knihy.

Gregoryho přístup a výsledky

Gregory se napříč kapitolami soustředí na svoji tezi. Snaží se potvrdit svůj předpoklad, že v myšlení presokratiků nalezneme především tendenci po přírodních vysvětleních. V rámci svého zájmu se uchyluje k zjednodušením, například opouští rozdíly ve stylech, jakými se jednotliví řečtí myslitelé vyjadřují (próza, báseň, dialog ...) a stává se tak, že se všemi texty pracuje technickým/stejným stylem. Hledá odpovědi na svou otázku a rezignuje na bohatost a nejednoznačnost myšlení vybraných autorů. Pro tento unifikující způsob zacházení s jednotlivými autory se v rámci recenze uchýlím k ilustraci Gregoryho interpretace.

V případě Anaximandra zajímá Gregoryho především jeho meteorologie. Právě na tomto podkladě ještě před tím, než se dostane k vlastním Anaximandrovým myšlenkám, prohlašuje, že Anaximandros odmítá všechna nepřirodní vysvětlení. Dále je toto tvrzení dokládáno na zlomcích, ve kterých se Anaximandros vyjadřuje k tomu, co způsobuje jednotlivé meteorologické jevy, jako jsou blesky, hromy, vichřice. Archaický myslitel jejich vznik přisuzuje působení větru. Gregory

zde spatřuje přímou kritiku pasáží z Hesiodovy *Theogonie*. Toto kontrastní srovnání poskytuje zajímavý prostor, nicméně se Gregory interpretačně nedostane za konstatování, že zatímco u Hesioda je původcem bůh, Anaximandros uvádí přirozenou příčinu vzniku úkazu.

Gregory se v rámci pojednání o Anaximandrově dostane i k tzv. prvnímu filosofickému fragmentu (DK 12 B1). Tento fragment byl v dějinách západního myšlení již nespočetněkrát interpretován, Gregorym je okomentován velmi stručně. Slouží pro potvrzení hlavní teze. Gregory sice zcela nezavrhuje úvahy o božské povaze bezmezna (*apeiron*), ale tuto charakteristiku opět staví především jako protikladnou vzhledem k Hesiodově pojetí. Označení božské povahy bezmezna přisuzuje Gregory spíše Aristotelovi, skrze jehož referát se k problému vyjadřuje. Aristotelés prý toto mohl odvodit na pozadí svého vlastního filosofického systému z charakteristik nesmrtnosti a nestárnutí. V poslední řadě jsou probírány možnosti Anaximandrova empirického výzkumu a jeho propojení s teoretickým systémem (například při již diskutované meteorologii či jeho teorii vzniku živých organismů). Všechny tyto body tak potvrzují výchozí Gregoryho předpoklad.

Gregoryho pozice, kterou jsem popsala výše, je základním kame-

nem celé knihy. Autor na začátku uvede jasně své stanovisko, které poté obhajuje za pomoci vybraných textů. Tento postup Gregorymu v rámci knihy funguje. Je však zřejmé, že mu je podřízen i výběr textů a způsob jejich interpretace. Přitom knihu by nesmírným způsobem obohatilo (a čtenář na to čeká), kdyby ukázal, kde se jedná o problematický vztah. Tuto tendenci je možné alespoň v minimální podobě nalézt při výkladu raných pythagorejců a osoby samotného Pythagory, u části hippokratovského korpusu a naznačuje ji i u Empedoklea.⁶ Gregory hledá spíše taková místa v dochovaných textech, která ukazují silnou tendenci po teoretickém zdůvodnění. Myšlenky, které se dají interpretovat za pomoci přírodního způsobu uvažování, jsou ponechány stranou.

Metodologický přístup autora spočívá v oznámení pozice hned

⁶ Postup připomíná jiného vědce, Aristotela. Také on nás seznamuje s podstatnými výsledky poté, co si již důkladně celý problém zvážil a za pomoci svých postupů došel k závěrům. Proto například v díle *De Anima* nalezneme důležité teze obsažené v textu již od začátku, kdy pracuje s myšlením svých předchůdců. V případě Aristotela se může jednat o dobrodružnou cestu při hledání klíče k jeho postupům. Nicméně poskytnutí metodologického klíče a zpřístupnění předcházejících úvah v případě Gregoryho knihy by ji obohatilo v několika směrech. Především by ji učinilo badatelsky více atraktivní.

na začátku, kniha pak má představitel její analýzu. Tento postup by mohl být jistě nosný a nutně by předpokládal, že původní teze bude spoluurčovat výběr textů. Domnívám se však, že autor svoji původní tezi spíše ilustruje a že nedochází k naplnění závazku spojeného s deklarováním pozice. Toto je důvodem mé kritiky.

V knize lze nalézt přesto velmi zajímavé pasáže. Týkají se autorů, kteří zpravidla nebývají začleňováni do diskuse o přírodní filosofii. Začlenění autorů jako je Eurípides či Aristofanés se Gregorymu velmi zdařile povedlo začlenit do diskuse širší pojetí tématu. Ruší tak čistě teoretický obraz a přináší sem dobové smýšlení, které, jak se na textech ukazuje, bylo schopné reflektovat obě pozice (vysvětlení světa za pomoci přírodních filosofů i garanci božskou sférou).

Poznámky na závěr

Na konec bych se chtěla věnovat několika jednotlivým znakům knihy, které, jak se domnívám, odrážejí i její celkový charakter. Závěry, které jsou umístěné na konci každé kapitoly, nepřinášejí komplexnější pohled na problém, než jak je tomu v textu. Vzhledem ke spíše krátkým interpretačním pasážím, ze kterých jsou Gregoryho myšlenky zcela jasné, působí shrnutí na závěr nadbytečným dojmem. Nadbytečně pů-

sobí i použité doprovodné nákresy. Například zobrazení geometrických tvarů v diskusi nad Platónem zabírá více prostoru, než samotný text, který by je měl vysvětlovat. Samozřejmě tato vizuální disproporce není zdaleka tak důležitá, jako to, co z ní plyne. Vysvětlení k použitým nákresům jsou pouze schematická, na jejich hlubší zasazení do kontextu myšlení daných autorů rezignuje.

Kniha se tak díky určitým schematickým rysům předurčuje spíše pro studenty, začínající badatele či širší interdisciplinární čtení (například pro lékaře). Tomu napomáhá i absence práce s řeckým textem. Gregory zde uvádí vlastní překlady zlomků, poté se již však k řeckým termínům a řeckému textu zpět nevztahuje. Text v sobě jen málokdy obsahuje skutečný kontakt s významy nesenými řeckým textem. Stává se to očividným nedostatkem například u Anaximandrový „první filosofické věty“ či v myšlení Hérakleita z Efesu, kde roli nehrají pouze použitá slova, ale též jejich vzájemné uspořádání a síť vztahů k dalším výroky.

Na konci recenze se vrátím na začátek, k názvu zvolené knížky. Čtenář sahající po knize tak dílem činí, protože název mu dává jisté vodítko. Tento čtenář se před zakoupením či vypůjčením knihy podívá do obsahu, který je zde velmi obecný a příliš tuto představu neobohatí. Kapitoly nesou doslovné

názvy podle hlavního zájmu, například: „Leucippus and Democritus“. Přičemž čtenář zjistí, že vnitřně diferencované kapitoly jsou. Otázkou zůstává, proč podkapitoly nejsou součástí obsahu, který by tím získal na uživatelském smyslu.

Ačkoli je diskutabilní začlenit do recenze komentář ke grafickému ztvárnění, zde se domnívám, že to má svůj význam. Vnější podoba knížky totiž odráží i její určitou vnitřní rozpornost. Upozorňuje nás, že navzdory všemu (především pak lidské racionalitě) je tu sféra, kterou neumíme plně uchopit, vysvětlit, přesto je součástí světa a jsme jí ovlivňováni.⁷ Na obálku Gregory zvolil obraz od básníka Williama Blakea, kde sedí bohyně Hekaté, chápaná právě jako zástupkyně magických sil. Čtenář, posílen názvem

⁷ Za všechny možnosti uvedme dílo Sofoklovo, které tento vztah mezi lidskou racionalitou a nadpřirozenem otevírá, promyšlí, dokonce na něj podává i možné odpovědi. Jako zástupce nejlepších interpretů tohoto textu a problému uvedme Jana Patočku. Srov. Jan PATOČKA, „Ještě jedna Antigona a Antigone ještě jednou.“ In: *Umění a čas I*. Praha: OIKOYMENH 2004, s. 389–400. Snad je to díky tomu, že Gregory sdílí příliš vymezenou představu, o tom, co spadá do nadpřirozeného, a proto mu vypadávají subtilnější vazby. Zcela zřetelně je to vidět na kapitole o Hérakleitovi. Zde by měl k těmto problémům co říci další český badatel Zdeněk Kratochvíl. Viz Zdeněk KRATOCHVÍL, *Dělský potápěč k Hérakleitově řeči*. Praha: Hermann & synové 2006.

a podobou knihy, očekává diskusi o nadpřirozenu vzhledem k dochovaným myšlenkám presokratiků (třeba v návaznosti na Doddse, ať již v méně či více kritickém duchu). Z prostého důvodu se tak nestane, autor tuto kategorii na začátku své knihy zavrhne. Tohoto rozporu se kniha ve svém průběhu na rovině textu nezbaví a zůstává tak otázkou, co Andrew Gregory těmito kroky zamýšlel.